

Viziuni asupra dreptului și justiției în „La Comédie humaine”

Views on Law and Justice in „La Comédie humaine”

Andrei-Alexandru SOLOMON¹

Rezumat: Dreptul și conceptele juridice sunt omniprezente în operele literare balzaciene din seria „La Comédie humaine”, constituind unele dintre elementele esențiale pentru universul cuprins în paginile acestora. Faptul că multiple teme de factură juridică ocupă un loc central în operele literare ale unuia dintre cei mai cunoscuți exponenți ai culturii, respectiv, într-o dimensiune mai restrânsă, a literaturii franceze, nu este deloc întâmplător întrucât Honoré de Balzac a urmat cursurile Facultății de Drept din Paris. Cu toate acestea, preocupările literare ale autorului legate de drept, în ambele sale dimensiuni (practică și științifică), de sistemul de drept francez, precum și de alte numeroase concepte și instituții juridice nu au o singură sursă, care să se limiteze strict la studiile juridice ale celui din urmă. Mai exact, autorul a manifestat o preocupare constantă pentru teme de natură juridico-morală, afirmându-se chiar că dreptul reprezintă „coloana vertebrală” a operei literare balzaciene, și datorită faptului că domeniul dreptului reprezenta una dintre preocupările principale ale societății franceze contemporane creațiilor sale literare. Prin urmare, autorul nu face altceva decât să exprime o dimensiune a realității timpurilor sale, motiv pentru care regăsim un veritabil discurs juridic, atât în planul principal al narațiunii, cât și în cel secundar, de fundal, al universului său literar. Pe lângă faptul că este creatorul unui univers care ilustrează unul dintre momentele cheie ale istoriei devenirii culturii juridice romano-germanice, mai exact tumultuoasa perioadă a reformelor și a metamorfozei sistemului juridic francez, în care este realizată tranziția de la valorile juridice specifice sistemului de drept al Vechiului Regim la noile valori ale celui revoluționar și, în cele din urmă, postrevoluționar, autorul surprinde în cadrul creațiilor sale literare, printre multe altele: bulversarea socială pe care o traversează Franța, subminarea puterii vechii aristocrații, precum și trecerea de la o societate inegală din punct de vedere juridic la una în principiu egală. În cuprinsul prezentului studiu, ne vom îndrepta analiza asupra unor personaje din unele opere literare din seria „La Comédie humaine” a autorului francez Honoré de Balzac, care ilustrează diverse arhetipuri, concepte și instituții juridice, respectiv valori juridico-morale (e.g. César Birotteau, Lucien de Rubempré sau colonelul Chabert), precum și asupra conotațiilor beletristice ale acestora din urmă.

Cuvinte-cheie: Honoré de Balzac, La Comédie humaine, drept, justiție.

¹ Doctorand, Facultatea de Drept, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: andreialexandru.solomon@gmail.com

Abstract: Law and legal concepts are omnipresent in Balzac's literary works from the series „La Comédie humaine” constituting some of the essential elements of the universe contained within their pages. The fact that multiple legal themes occupy a central place in the literary works of one of the most famous exponents of culture, and, in particular, of french literature, is no coincidence, as Honoré de Balzac studied at the Faculty of Law in Paris. However, the author's literary concerns related to law, in both its dimensions (practical and scientific), the French legal system, as well as numerous other legal concepts and institutions, do not have a single source, strictly limited to the latter's legal studies. More specifically, the author showed a constant concern for legal and moral issues, even being stated that law was the „backbone” of Balzac's literary work, not least because the field of law was one of the main concerns of french society at the time of his literary creations. Therefore, the author does nothing more than express a dimension of the reality of his time, which is why we find a veritable legal discourse, both in the main narrative and in the secondary, background narrative of his literary universe. In addition to being the creator of a universe that illustrates one of the key moments in the history of the development of the romano-germanic legal culture, namely the tumultuous period of reforms and metamorphosis of the french legal system, in which the transition from the legal values specific to the legal system of the Ancien Régime to the new values of the revolutionary system and, finally, the post-revolutionary system took place, the author captures in his literary creations, among many other things: the social turmoil that France is going through, the undermining of the power of the old aristocracy, as well as the transition from a legally unequal society to one that is, in principle, equal. In this study, we will focus our analysis on characters from some of the literary works in the series „La Comédie humaine” by the French author Honoré de Balzac, which illustrate various archetypes, legal concepts and institutions, and legal and moral values (e.g. César Birotteau, Lucien de Rubempré, and Colonel Chabert), as well as the literary connotations of the latter.

Keywords: Honoré de Balzac, La Comédie humaine, law, justice.

1. Introducere – Originile preocupărilor pentru temele juridice în opera lui Honoré de Balzac

Oricine citește „La Comédie humaine” va fi cu siguranță impresionat de abundența și diversitatea proceselor, cauzelor, consultațiilor juridice, de numeroasele considerații pe care le conține cu privire la codurile franceze din secolul al XIX-lea, respectiv de comentariile legate de efectele adoptării acestor coduri asupra vieții publice și private. Lectura operelor literare din această serie dezvăluie o competență juridică incontestabilă a autorului lor. Astfel, ceea ce i-a frapat pe contemporani, după cum susține autorul francez Theophile Gautier în opera sa dedicată ilustrului scriitor francez, este faptul că Balzac, deși nu a fost avocat, nici judecător, notar sau practician al oricărei alte profesii juridice, știa să scrie într-un stil care reușea să-i surprindă inclusiv pe profesioniștii din domeniul juridic². Însă, acest lucru nu ar trebui să ne surprindă dat fiind faptul că Honoré de Balzac nu a fost străin de lumea dreptului, dimpotrivă, după cum vom detalia în

² T. Gautier, *Honoré de Balzac. Édition revue et augmentée*, Editura Libraires-Éditeurs Poulet-Malassis et de Broise, Paris, 1859, pp. 31-32.

cele ce urmează, a cunoscut-o în mod direct prin intermediul studiilor sale și a beneficiat de o pregătire juridică aprofundată.

Această puternică influență juridică în textele operelor balzaciene constituie pentru universul literar balzacian o parte din originalitatea sa. Bineînțeles, Balzac nu a fost unicul autor preocupat de fenomene juridice sau de concepte precum dreptul și justiția, în general, sau de anumite instituții juridice, în particular, nici măcar în epoca sa. Cu toate acestea, este suficientă o simplă comparație între opera balzaciană și creațiile literare ale altor scriitori contemporani epocii sale pentru a înțelege de ce, după cum s-a afirmat în literatura de specialitate, dreptul reprezintă „coloana vertebrală” a operei sale³. De exemplu, spre deosebire de Victor Hugo, el nu s-a mulțumit să se concentreze pe figura criminalului, pe pedeapsa cu moartea sau pe sistemul penitenciar. Viziunea juridică a lui Balzac profilează un spectru mai larg, mai general și mai profund din punct de vedere juridic. „La Comédie humaine” este opera unui om care știe să recunoască în textul de lege poeme și povești ascunse⁴.

Cu privire la pregătirea juridică și inclinația către sfera dreptului ale lui Honoré de Balzac, acestea au fost influențate și de experiența profesională a tatălui autorului, care a fost asistent al judecătorului de pace din Tours și care a publicat diverse lucrări în care propunea, cu titlu de exemplu, simplificarea ordinii judiciare sau reforma sistemului notarial. În sfârșit, nu trebuie să uităm faptul că Balzac a fost student al Școlii de drept de la Paris și că a promovat primul examen de baccalaureat la drept⁵.

Mai profund, această pregătire juridică a fost dublată de experiența practică pe care Balzac a dobândit-o, în spiritul vechiului regim, în cadrul colaborărilor și stagiilor de îndrumare sub coordonarea unor juriști, prieteni ai tatălui său și apropiați ai familiei sale. Acesta a fost, pe rând, ucenicul avocatului Guillonnet-Merville și al notarului Passez. Deși experiența sa legată de practica juridică nu a fost una fructuoasă cu primul dintre cei doi, în ciuda relației bune dintre ucenic și mentor, bazată pe respect reciproc și alimentată de admirația tânărului Balzac față de erudiția maestrului său, abia în cea de-a doua ucenicie Balzac își va consolida cunoștințele teoretice și aptitudinile practice. Astfel, pe parcursul uceniciei efectuate în biroul notarial al lui Passez va cunoaște și asimila temeinic cunoștințe juridice legate în special de contracte și faliment, dar și în legătură cu celelalte ramuri ale dreptului civil și va progresa într-atât de mult încât Passez, maestrul său, îi va propune să devină partenerul său și, eventual, să preia întreaga activitate a biroului său⁶.

Din faptul că Balzac a susținut primul său examen de drept abia în ianuarie 1819 ar trebui să deducem, în conformitate cu opinia lui Élyane Bouissou, faptul că

³ P. Malaurie, *Antologia gândirii juridice*, trad. de D. Jela-Despois, Editura Hamangiu, București, 1997, p. 207.

⁴ M. Lichtlé, *Balzac, le texte et la loi. Études réunies par Sophie Vanden Abeele*, Editura Presses de l'université Paris-Sorbonne, Paris, 2012, p. 137.

⁵ *Ibidem*, pp. 138-154.

⁶ D. J. Kornstein, *He Knew More: Balzac and the Law*, în *Pace Law Review*, Volume 21, Issue 1, 2000, pp. 12-13.

acesta „a urmat studii mai degrabă fanteziste și fără îndoială nu foarte sânguincioase, din moment ce i-au trebuit nouă înscrieri în trei ani pentru a obține primul său bacalaureat de drept”⁷. Dimpotrivă, concluzia care trebuie trasă din aceste detalii nu rezultă în vreo atitudine delăsătoare a studentului Balzac. Acesta ar fi putut să susțină în același timp primele două examene de bacalaureat în drept, sub rezerva, desigur, de a avea certificatele de prezență necesare corespunzătoare cursurilor din anul al doilea. La fel ca mulți alți studenți ai Facultății de Drept, cel mai probabil și-a grupat examenele la sfârșitul studiilor, iar în final îi lipseau doar două astfel de certificate pentru a se putea înscrie la examenul de licență⁸.

Adevărata întrebare este, așadar, de ce Balzac, cu zece înscrieri, nu a susținut al doilea examen de bacalaureat. Considerentul care a influențat decisiv hotărârea tânărului student Balzac poate avea explicații diverse. Un prim argument ar putea consta în faptul că Balzac nu a frecventat cursurile în cel de-al doilea an al său în cadrul școlii de drept sorboneze, însă este puțin probabilă această explicație întrucât cunoaștem faptul că obținuse participările corespunzătoare absolvirii cursurilor din acest an, care îi erau necesare pentru înscrierea la cel de-al doilea examen de bacalaureat. A doua explicație este mai simplă, și anume, la acea vreme studentul Balzac nu a considerat că va reuși să promoveze acest din urmă examen, considerat a cu mult mai dificil decât primul, în special din cauza includerii procedurii civile în programa de examen. În aceste circumstanțe nu este imposibil ca potențialul candidat să fi crezut că evitarea examenului este alegerea mai ușoară⁹.

În legătură cu cea de-a doua explicație nu pot fi ignorate circumstanțele în contextul cărora ar fi fost luată o asemenea decizie. Mai exact, faptul că Balzac ar fi fost profund afectat de evenimentele din 1819, de criza politică a celui an care determinat guvernul să dispună: închiderea facultății sale la 1 iulie, oprirea examenelor și anularea înmatriculărilor, respectiv a examenelor de bacalaureat și de licență. În acest context, în care instabilitatea caracteriza viața sa de student, conform anumitor opinii, în tânărul Balzac s-a aprins focul rebeliunii, motiv pentru care l-a anunțat la începutul verii anului 1819 pe maestrul Passez de alegerea sa de a renunța la ucenicia sa, iar pe părinții săi că dorește să urmeze o carieră de scriitor. Cu alte cuvinte, perspectiva susținerii unui examen foarte dificil, într-un climat de incertitudine, era cu siguranță de natură să grăbească decizia sa de a se reorienta către activitatea literară¹⁰.

Toate aceste aspecte sugerează că, deși Balzac nu a fost, cel mai probabil, un student al dreptului sânguincios, studiile sale juridice ar trebui luate mai în serios în considerare ca sursă a interesului său literar pentru lumea științei dreptului, la fel ca în cazul altor scriitori care au urmat studii juridice¹¹. Până la urmă,

⁷ É. Bouissou, *Balzac à la faculté de Droit: Thomassy et Popinot*, în *L'année balzacienne*, 1972, p. 365.

⁸ M. Lichtlé, *op. cit.*, p. 154.

⁹ *Ibidem*, p. 155.

¹⁰ D. J. Kornstein, *art. cit.*, p. 13.

¹¹ R. A. Posner, *Law and Literature. Third Edition*, Editura Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2009, p. 5.

pentru a fi capabil să pună în scenă numeroase procese, pentru a purta cititorul operelor sale prin labirintul spețelor uneori atât de tulburi, apare ca fiind foarte probabil faptul că studentul Balzac dezvoltase o anumită înclinație față de dreptul civil și cu privire la dreptul procesual. De altfel, am putea crede că, dacă Balzac ar fi avut o repulsie pentru drept, ar fi petrecut mai puțin timp scriind despre manifestările și fenomenele acestuia în cuprinsul operelor sale din seria „La Comédie humaine”¹².

2. Ipostaze ale justiției și viziuni asupra dreptului în universul literar balzacian din „La Comédie humaine”

Atunci când scria „Discours sur l'immortalité de l'âme”, în mintea tânărului Balzac noțiunea de justiție avea puține surse pozitive. Potrivit unor secțiuni, mai exact propozițiile 111, respectiv 112 din acest tratat, nu există principii înnăscute, iar conștiința omului nu reprezintă opera lui Dumnezeu, ci doar opinia subiectivă despre acțiunile propriei persoane. Cu toate acestea, un anumit simț al dreptății există și chiar aparține, potrivit autorului tratatului, sufletului animalelor, în ciuda a ceea ce ar fi putut crede Descartes¹³, cu a sa teorie a animalului-mașină, care nu simte durere dacă este lovit întrucât reacția sa este doar un simplu răspuns la stimuli. Scopul principal al lui Balzac în această privință este de a descalfica ideea unui suflet nemuritor ca fiind un privilegiu care aparține exclusiv omului¹⁴. Totodată, afirmația potrivit căreia animalele au suflet postulează o anumită idee de justiție, într-adevăr, una elementară, concepută ca fiind fundamental reactivă, protestatară: chiar și animalul lui Descartes este sensibil, nu atât de mult la justiție, cât la agresiunea exercitată prin nedreptate.

Balzac consideră în mod clar că justiția este o necesitate socială, care, totodată, derivă și din nevoia personală de a nu ignora încălcarea drepturilor, iar tema răzbunării este omniprezentă în „La Comédie humaine”. Reglările de conturi abundă, nu doar între cei care desconsideră legea și drepturile altora și titularii acestora din urmă și chiar între oamenii legii, ca în romanul „Splendeurs et misères des courtisanes”, sau între personajul lui Auguste Maulincour și cei Treisprezece în romanul „Ferragus”. Desigur, această echivalare a justiției cu răzbunarea este prezentată uneori în „La Comédie humaine” ca un document „etnologic”¹⁵. De exemplu, personajul celebru al Vendettei, corsicanul Théodore Calvi, nu acceptă deloc imperativele dreptului¹⁶, la fel, personajul lui Bartholomeo di Piombo, tot în nuvela „La Vendetta”, este mai puțin îngrijorat de actul propriu-zis de justiție

¹² M. Lichtlé, *op. cit.*, p. 156.

¹³ *Ibidem*, p. 355.

¹⁴ R. Descartes, *Discourse on Method & Meditations on First Philosophy*, trad. de J. Veitch, Editura CreateSpace Independent Publishing Platform, Charleston, South Carolina, 2011, pp. 34-35.

¹⁵ M. Lichtlé, *op. cit.*, p. 340.

¹⁶ H. de Balzac, *Parisian Life. Volume II. The Novels of Honoré de Balzac*, trad. de E. Sedgwick, Editura George Barrie, Philadelphia, 1895, pp. 250-254.

întrucât, în viziunea acestuia, datoria care primează este cea de a rezolva de unul singur problemele dintre familiile corsicane¹⁷. De asemenea, elocvent este și cazul personajului Cambremer, pescarul breton din nuvela „Un drame au bord de la mer”, care poate fi asimilat ilustrării imaginilor justiției primitive, concentrate pe răzbunare, deși este, fără îndoială, mai mult un caz de judecată dreaptă decât de răzbunare. Acesta alege să își ucidă fiul doar după ce a încercat orice altă alternativă de soluționare a conflictului, iar în ultimă instanță alegerea sa nu este întemeiată pe faptul că fiul său a încălcat regulile clanului, ci pentru că era un ticălos și recidivist periculos, acțiunile sale mergând într-atât de departe încât își rănește propria mamă doar pentru a sustrage de la aceasta o monedă care fusese deja amanetată¹⁸.

În imaginile pe care le oferă justiției în „La Comédie humaine”, nu de puține ori aceasta este exercitată în afara cadrului instituțiilor judiciare. În acest sens, Balzac pare că ține cont de anumite forme de neliniște din secolul său și în consecință, pe fondul consecințelor Revoluției franceze, pare că a fost determinat să pună sub semnul întrebării legitimitatea autorității represive. În acest context, în măsura în care autoritatea regală și cea paternă erau indisolubil legate în perspectiva teoreticienilor absolutismului statal, nu este de mirare că Balzac a ținut să ilustreze conflictul dintre o anumită modernitate și puterea paternă care se simțea delegitimată de schimbările aduse în societatea franceză de către idealurile revoluționare.

Relevantă pentru noi este importanța pe care Balzac o acordă imaginii pe care puterea judecătorească și-o conturează. În analizele consacrate justiției în „La Comédie humaine”, utilitatea morală a dreptului, ca element de al prim-planului acțiunii și deopotrivă ca decor al planului secundar al acesteia, face obiectul a numeroase analize nuanțate însă acestea converg, de regulă, în următorul punct comun: justiția este prezentată cititorului ca o imagine, o reflexie a societății franceze din prima jumătate a secolului al XIX-lea, iar spectacolul pe care îl oferă despre sine îi este esențial universului literar balzacian¹⁹. Într-un pasaj foarte cunoscut din romanul „Une ténébreuse affaire”, Balzac insistă asupra prestigiului care ar trebui să caracterizeze întotdeauna justiția: „După religie și regalitate, nu este oare cea mai mare mașinărie a societății? Pretutindeni, și chiar la Paris, meschinăria locală, proasta amenajare a locurilor și lipsa decorurilor, în cea mai vanitoasă și mai teatrală națiune din punct de vedere monumental care există astăzi, diminuează acțiunea acestei enorme puteri”²⁰. Prin urmare, această imagine contribuie deja la acțiunea unei justiții pe care Balzac o descrie ca fiind în mod esențial amenințătoare. Balzac ilustrează o justiție care urmărește și monitorizează, al cărui aparat represiv poate fi mobilizat inclusiv pentru satisfacerea unor interese ascunse și chiar meschine, așa cum face doamna d'Espard în romanul „L'Interdiction”, având drept argument îngrijorarea față de misterioasele afaceri financiare ale soțului său. Această justiție își desfășoară „rigorile”, „pune mâna” pe cei care par vinovați, și

¹⁷ H. de Balzac, *La Vendetta*, Editura Flammarion, Paris, 1996, pp. 24-28.

¹⁸ M. Lichtlé, *op. cit.*, p. 340.

¹⁹ *Ibidem*, p. 342.

²⁰ H. de Balzac, *Une ténébreuse affaire*, Editura Clarendon Press, Oxford, 1905, p. 146 (traducerea ne aparține).

face din procedura actului de justiție un demers mai degrabă polițienesc decât judiciar²¹. În această ordine de idei, relevatoare pentru spiritul unui astfel de sistem de drept sunt pasajele cuprinse în capitolul din romanul „*Illusions perdues*” în mod particular dedicat de către Balzac descrierii închisorii datornicilor și procedurii de arestare a debitorilor care nu-și execută obligația de restituire a împrumuturilor, procedură care se aseamănă cu o veritabilă „vânătoare de iepuri” întrucât debitorii se ascund pentru a nu le putea fi înmânate citațiile și odată cu acestea mandatele de arestare²².

Un exemplu bun pentru această față a justiției balzacienne rezidă în acțiunile personajului Grandville din romanul „*Le Curé de village*”. Acesta nu se limitează în a folosi doar mijloace ortodoxe pentru a-i smulge lui Tascheron numele complicei lui său. Astfel, Grandville îi arestează sora, comite sperjur și alege să relaționeze cu spioni, toate acestea pentru a experimenta, în final, împlinirea pe care prinderea ucigașului părintelui Pingret i-o poate oferi. Prin intermediul lui Grandville, Balzac portretizează clar o justiție denaturată, al cărui principal scop devine exercitarea represiunii, cu orice scop²³. Dintre toate personajele lui Balzac care întrușipează juriști, numai experimentatul Vautrin știe cum să eludeze barierele unor anchete evident inchizitoriale²⁴. De asemenea, doar prin intermediul terorii determinate de justiție va reuși procurorul regelui de la Fontainebleau să obțină adevărul de la Zélie Minoret în legătură cu escrocheria suferită de Ursule la sfârșitul romanului „*Ursule Mirouët*”²⁵.

O justiție precum cea descrisă în cele precedente dezumanizează. Este cazul poveștii personajului principal din nuvela „*Le Colonel Chabert*”, care pune în prim plan consecințele juridice ale nulității actului de deces al primului soț asupra unei căsătorii încheiat subsecvent²⁶. Personajul colonelului Chabert reprezintă poate în cea mai clară manieră consecințele pe care excesul de legalism pozitivist le poate avea asupra celor care își caută dreptatea în fața instanțelor de judecată, ilustrând metamorfoza spiritului său justițiabil, care îl animă în căutarea dreptății sale, în ceea ce va deveni decepția și resemnarea care îl vor caracteriza atunci când la finalul poveștii sale va ajunge un alt simplu acuzat în fața instanței de judecată (e.g.: „dar de îndată ce un om încapă pe mâinile justiției nu mai este decât o ființă morală, o chestiune de drept sau de fapt, după cum în ochii statisticienilor nu devine decât o cifră”²⁷).

Imaginea justiției în universul literar al lui Balzac apare ca fiind una destul de negativă. În cel mai bun caz, personajele din „*La Comédie humaine*” o disprețuiesc, iar în cel mai rău caz, acestea o urăsc în cel mai propriu sens al cuvântului. Sentimentul de ură la care facem referire în acest punct este resimțit mai ales de

²¹ M. Lichtlé, *op. cit.*, p. 343.

²² D. J. Kornstein, *art. cit.*, p. 76.

²³ M. Lichtlé, *op. cit.*, p. 343.

²⁴ J. M. Gest, *The Law and Lawyers of Honoré de Balzac*, în *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*, Vol. 60, nr. 2, 1911, pp. 73-75.

²⁵ *Ibidem*, pp. 69-70.

²⁶ P. Malaurie, *op. cit.*, p. 212.

²⁷ H. de Balzac, *Le Colonel Chabert*, Editura Flammarion, Paris, 1995, p. 90.

acele personaje balzaciane care sunt victimele cruzimii justiției. De altfel, important de subliniat este faptul că „La Comédie humaine” este, înainte de toate, opera victimelor nedreptății justiției, care este indulgentă cu delictelor morale, dar nemi-loasă cu cel mai mic furt. Această perspectivă a personajelor din universul literar balzacian este evidentă în exemplul doamnei Firmiani, a cărei eroină l-ar „ascunde de justiția umană” pe iubitul său dacă ar fi comis o crimă. De asemenea, la această stare de repulsie a ajuns personajul lui Véronique Graslin din romanul „Le Curé de village”, după cum mărturisește chiar acest personaj, iar la căpătâiul său, pe patul de moarte, Grandville simte cum îl apasă „cei doi ochi ai bătrânei Sauviat, aprinși de ură”²⁸.

Nedreptatea ajunge să fie tema centrală a multor povești din universul balzacian, iar Balzac reușește grație formării sale juridice să ilustreze inechitățile care pot afecta o persoană, în ciuda faptului că aceasta respectă în mod tehnic litera legii²⁹. Acesta este cazul lui César Birotteau, personaj eponim, negustor onest, întreprinzător și ingenios, care cade în capcana unui notar necinstit³⁰. Povestea acestui personaj tragic este o poveste unui mic comerciant parizian, care a venit în capitală dintr-o provincie izolată și a obținut un succes financiar grație, în parte, norocului, dar, în principal, datorită muncii sale asidue și devotamentului său față de corectitudine și onestitate în relațiile cu ceilalți. Destul de devreme în cadrul poveștii sale devine clar faptul că un personaj atât de „angelic” nu poate supraviețui prea mult în societatea care face obiectul criticii balzaciane. Căderea negustorului este precipitată de unul dintre foștii săi angajați, du Tillet, care manipulează tehnicitatea legii pentru a determina falimentul lui Birotteau³¹. Deși negustorul reușește în cele din urmă să-și refacă finanțele și să își plătească toți creditorii, fiind reabilitat, spiritul său este atât de erodat de bătăliile judiciare încât ajunge, în cele din urmă, să plătească pentru acestea cu propria viață³².

Pentru Balzac, marele neajuns al sistemului de drept francez din prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe care îl descrie din propria sa experiență, îl constituie lipsa capacității acestuia de a fi un sistem preventiv. În această ordine de idei, citim în „Splendeurs et misères des courtisanes”: „Justiția este o creatură a rațiunii, reprezentată de o colecție mereu schimbătoare de indivizi ale căror bune intenții și amintiri sunt, ca și ele, excesiv de ambulante. Parchetele și tribunalele nu pot preveni infracțiunile; ele sunt inventate pentru a le accepta gata făcute”, citim în „Splendeurs et misères des courtisanes”³³.

În general în lumea personajelor din „La Comédie humaine”, existența unui raport juridic, mai ales unul litigios, exclude orice luare în considerare a temeiurilor profunde ale devianței sociale, care sunt legate de problemele sociale. De aici eforturile de substituție ale unui Benassis în romanul „Le Médecin de campagne”

²⁸ M. Lichtlé, *op. cit.*, p. 346.

²⁹ T. E. Carbonneau, *Balzacian Legality*, în *Rutgers Law Review*, nr. 32, 1979, p. 721.

³⁰ P. Malaurie, *op. cit.*, p. 224.

³¹ T. E. Carbonneau, *art. cit.*, p. 721.

³² P. Malaurie, *op. cit.*, pp. 224-226.

³³ M. Lichtlé, *op. cit.*, p. 348.

sau ale unui Curé Bonnet în romanul „Le Curé de village”. Într-o calitate pur privată și în afara sistemului judiciar instituționalizat, judecătorul Popinot luptă împotriva încălcării legii nu prin exces de zel, ci prin acțiuni caritabile, pe care se străduie să le realizeze cât mai eficient posibil. În fața neajunsurilor justiției umane, în universul literar balzacian se afirmă necesitatea justiției divine.

Considerăm că dorința lui Balzac este mai degrabă aceea de a tempera răzbunarea umană prin afirmarea justiției divine ca alternativă preferabilă. Nu puțini dintre judecătorii din „La Comédie humaine” visează la inculpați, martori sau denunțatori care să le ofere denunțurile sau mărturisirile necesare pentru a „triumfa”, însă adesea nu le primesc deoarece personajele preoților balzacieni consideră, la fel ca și creatorul lor, faptul că ideea de răzbunare este contradictorie cu cea a preceptelor morale creștine și, mai mult decât atât, că, la un anumit nivel, iertarea este utilă din punct de vedere social. Imaginea judecătorului din „La Comédie humaine” variază între două extreme. În acest sens, putem lua drept exemplu portretul moral al lui Popinot, un judecător bun, un pacificator eficient, dar marginalizat de propria tagmă, și pe cel al a lui Grandville, pentru care onorurile sunt primordiale, caracterizat de singurătate, care a devenit un ticălos și care, în culmea amărăciunii și a disperării provocate de eșecurile vieții sale, alege, parcă, la sfârșitul nuvelei „Une double famille”, să se blesteme și să cadă pradă celor mai rele instincte ale ființei umane³⁴ atunci când oferă o recompensă constând într-o bancnotă de o mie de franci unui cârpaci întâlnit pe stradă și, în prezența unui Bianchon speriat, îi spune acestui om sărman următoarele: „Ia asta, dar să știi că ți-o dau cu condiția să o cheltui într-un cabaret, să te îmbeți, să te cerți, să-ți bați nevasta și să scoți ochii prietenilor. Asta va chema poliția, chirurgii, farmaciștii; poate chiar jandarmii, procurorii regelui, judecătorii și temnicerii. Nu schimba nimic din acest program, altfel diavolul se va răzbuna mai devreme sau mai târziu pe tine”³⁵.

3. Concluzii

Considerăm că Honoré de Balzac nu este doar un romancier cu aptitudini de jurist, aptitudini care îi permit, de exemplu, să trateze diverse spețe juridice și să redea într-un mod „realist” un anumit episod sau să rezolve o anumită intrigă. Operele sale literare sunt marcate de o veritabilă inspirație juridică, care face din drept, în ficțiune, ca și în viața reală, un element determinant al unui univers.

Născute din aceleași legi ca și universul literar balzacian, legi care în esență sunt sintetizate de Codul civil napoleonian, precum și de celelalte coduri franceze adoptate la începutul secolului al XIX-lea, în opinia noastră, operele literare din seria „La Comédie humaine” a lui Balzac surprind țesătura socială a timpurilor și tiparelor umane specifice epocii tumultuoase de tranziție a statului francez, de la monarhie, la republică, la imperiu și, în cele din urmă, din nou la monarhie,

³⁴ *Ibidem*, p. 349.

³⁵ H. de Balzac, *Gobseck. Une double famille*, Editura Flammarion, Paris, 1984, p. 200 (traducerea ne aparține).

analizând, în același timp, în detaliu efectele celor mai importante schimbări din societatea franceză a acelor timpuri.

Pentru aceste considerente, în viziunea noastră, Balzac trebuie considerat ca făcând parte din galeria marilor scriitori a căror opere literare au fost considerabil influențate de drept, fapt evident datorită evidenței abundente a referințelor juridice, și care au construit vaste universuri literare în cadrul cărora dreptul și juriștii sunt factori importanți, cum sunt, de exemplu, fără a epuiza această categorie de scriitori, William Shakespeare și Charles Dickens.

Referințe:

- de Balzac H., *Gobseck. Une double famille*, Editura Flammarion, Paris, 1984.
de Balzac H., *La Vendetta*, Editura Flammarion, Paris, 1996.
de Balzac H., *Le Colonel Chabert*, Editura Flammarion, Paris, 1995.
de Balzac H., *Parisian Life. Volume II. The Novels of Honoré de Balzac*, trad. de E. Sedgwick, Editura George Barrie, Philadelphia, 1895.
de Balzac H., *Une ténébreuse affaire*, Editura Clarendon Press, Oxford, 1905.
Bouissou É., *Balzac à la faculté de Droit: Thomassy et Popinot*, în *L'année balzacienne*, 1972.
Carbonneau T. E., *Balzacian Legality*, în *Rutgers Law Review*, nr. 32, 1979.
Descartes R., *Discourse on Method & Meditations on First Philosophy*, trad. de J. Veitch, Editura CreateSpace Independent Publishing Platform, Charleston, South Carolina, 2011.
Gautier T., *Honoré de Balzac. Édition revue et augmentée*, Editura Libraires-Éditeurs Poulet-Malassis et de Broise, Paris, 1859.
Gest J. M., *The Law and Lawyers of Honoré de Balzac*, în *University of Pennsylvania Law Review and American Law Register*, Vol. 60, nr. 2, 1911.
Kornstein D. J., *He Knew More: Balzac and the Law*, în *Pace Law Review*, Volume 21, Issue 1, 2000.
Lichtlé M., *Balzac, le texte et la loi. Études réunies par Sophie Vanden Abeele*, Editura Presses de l'université Paris-Sorbonne, Paris, 2012.
Malaurie P., *Antologia gândirii juridice*, trad. de D. Jela-Despois, Editura Hamangiu, București, 1997.
Posner R. A., *Law and Literature. Third Edition*, Editura Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2009.